

РЕСТАУРАЦИЈА И КОНЗЕРВАЦИЈА ПЕРГАМЕНТНЕ ПОВЕЉЕ ИЗ 1817. ГОДИНЕ

Апстракт: Рад описује рестаурацију и конзервацију пергаментне повеље, тј. „Привилегијалног писма слободном краљевском граду Суботици“ у коме се одобрава право одржавања вашара. Дат је кратак опис повеље која је издата 21. 8. 1818. године. Такође, у раду је дат осврт на пергамент као подлоге за писање, његовом настанку, историјату, постојаности, као и узроцима оштећења. Описане су пергаментне повеље са воштаним печатом и проблеми при њиховом проучавању. Предуслови за рестаурацију и конзервацију, као и рестаурација и конзервација пергаментна и воштаног печата и услови њиховог чувања након рестаурације, детаљно су продискутовани.

Кључне речи: конзервација, рестаурација, пергамент, повеља, воштани печата, заштита докумената

Документа која су издавали владари градовима, црквама, манастирима, племству, војсци, садржала су одређене податке: име владара издавача са титулацијама, име дарованих, разлог додељивања, податке о издавању и др. Овим документима власник је доказивао свој статус или власништво над земљом. Из тих разлога документ је требало често носити са собом. Како би се сачувао, тј. заштитио од хабања, за њих су прављене специјалне металне кутије. Издавана документа кроз различита историјска раздобља имала су своје специфичне намене и називе: повеља², диплома³, грамата⁴, хрисовуља⁵. Издавање повеља писаних на пергаменту радило се по строго одређеним правилима. За писање ових докумената употребљавана су најбоља мастила, као и боје, уколико је било потребе за колорисањем повеље. Пи-

¹ рестауратор, vakabig@eunet.rs

² Прόσταυμα (грч.) – повеленије, представљала је свечану исправу средњовековних владара којом они дарују поседе или признају нека права правним или физичким лицима; документ којим се потврђује да је некоме додељено неко право, признање, похвала, одликовање, титула, звање и сл.; писана владарска исправа којом се некоме упућује позив, проглас; званични документ, исправа, указ, законик и сл. који обично издаје највиша власт у држави и којим се утврђују права и обавезе одређених правних и физичких лица. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (РСКНЈ)*, књига 20, Београд 2017, 653.

³ Δίπλωμα (грч.) – сведочанство о завршеном школовању на високим и др. школама; документ којим се признаје одређени стручни степен или ранг у струци. (*РСКНЈ*), књига 4, Београд 1965, 327.

⁴ Грамота (рус.) – повеља, писмо, документ који издаје владар или високо свештено лице. *РСКНЈ*, књига 3, Београд 1965, 557.

⁵ Повеља потврђена златним печатом. Овај печат висио је на свиленом гајтану причвршћеном за пергаментни лист. Издавале се у Византији и старој Србији. Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 364.

сало се декоративним писмом. Широке маргине око текста често су украшаване флоралним мотивима.

Уколико су повеље издаване цркви или племићким породицама тада је на њој био исцртан и њихов грб у боји. Облик и величина мењали су се током времена. Хрисовуље су имале издужен облик (нпр. димензија 30x60-90 cm). Дуже од наведених димензија чувале су се у облику свитака. Касније се јављају повеље већих димензија (90x70 cm), због повећања обима текстуалног садржаја на њима. Повеље су издаване са печатима, док су код хрисовуља то били златни печати са утиснутим ликом и називом владара. Касније се на повеље стављају воштани печати у дрвеном кућишту са утиснутим жигом владарске канцеларије.

О ПЕРГАМЕНТУ

155

Настанак пергаментна везан је за оснивање Пергамског царства⁶, које је настало у III веку пре нове ере. Уз економски и војно снажну државу упоредо се развијала и култура. Саграђен је Акропол, улепшавају се тргови и палате. Врхунац уздизања културе је изградња Пергамске библиотеке, прављене по узору на Александријску библиотеку.

За оснивање велике библиотеке било је потребно скупити много књига (исписаних свитака). Да би се то постигло било је потребно обезбедити довољну количину подлоге за писање. У тадашње време то је био папирус. Главни произвођач и извозник папируса био је Египат. Жеља краља Еумена II била је да библиотека у Пергаму постане већа од Александријске. Ове вести стигле су и до Египта. Тадашњи фараон Птоломеј Филадельф одмах је забранио извоз папируса да би заштитио примат Александријске библиотеке. Ово је била озбиљна претња за нарастање библиотеке у Пергаму. Брзо је пронађена замена за папирус. Од овчијих и козијих кожа направљен је пергамент који је добио назив по граду Пергаму. Одмах се видело да је то одлична подлога за писање, много боља и трајнија од папируса. Свитак, али сада од пергаментна, задржава се све до VI века нове ере.

Као форма за писање, свитак није био погодан, будући да је заузимао доста простора у полицама и био подложнији оштећењима. На пергаменту се могло писати са обе стране за разлику од папируса где се писало само на једној страни, захваљујући много бољим механичким особинама, јер приликом савијања није пуцао и био је отпорнији на влагу. Наиме, проналаском пергаментна појавила се нова форма за писање. Будући да се лако могао савијати прављене су свешчице од четири дупла листа – тетраде. Повезивањем више тетрада настаје кодекс. Кодекс је био претеча књиге.

Пергамент се у почетку правио од овчијих, јарећих и козијих кожа. Касније су се употребљавале и коже од телади, магараца, свиња, зечева и јелена. Кожа се потапала у разређени креч да би се после две недеље вадила и са ње скидали длака и масноћа. Поново се потапала у креч, а затим испирала и затезала на рамове.

⁶ Пергамско царство је настало у III веку п. н. е. Простирало се на територији данашње турске Анадолије. Врхунац развоја Пергамског царства настао је пред крај II века п. н. е. за време владавине краља Атала I и краља Еумена II; https://sr.wikipedia.org/src/Пергамска_краљевина (приступљено 3. 9. 2023)

Затегнута кожа се сушила, а потом се механички обрађивала. Најчешће се трљала пловућцем. Овим поступком су се одстрањивале неравнине и глачала се површина. Након тога се утрљавала креда како би се попуниле ситне неравнине.

Данас се пергамент производи и у фабрикама коже, али најчешће у малим специјализованим радионицама.

Трајност пергаментна потврђена је преко много примера (повеље и књиге писане на пергаменту). Овај материјал, ипак, има своја ограничења. Велика влажност, као и директан контакт са водом, доводе до омекшавања пергаментна тако да постаје растегљив и губи свој првобитни облик. Релативна влажност изнад 65-70% и виша може узроковати стварање плесни на површини. Ово има за последицу деградацију пергаментна. Супротно томе, сув ваздух такође штетно делује. Већ температура од 30°C доводи до исушивања пергаментна и он постаје крт и ломи се. Штетан утицај на пергамент такође има и директна сунчева светлост, као и ултраљубичасто зрачење.

156

РЕСТАУРАЦИЈА И КОНЗЕРВАЦИЈА ВОШТАНОГ ПЕЧАТА И ПОВЕЉЕ

Повеља која је била предмет рестаурације и конзервације припада вашарским привилегијама („Привилегијално писмо слободном краљевском граду Суботици одобрава се право одржавања вашара”).⁷ Ова повеља предмет је истраживања и рада на пројекту *Српске привилегије*.⁸

Проучавајући повеље на овом пројекту видело се да на одређеним примерцима није могуће прочитати целокупан текст. При изради повеља поред основног текста додавани су кратки записи на угловима доње ивице пергаментна. Овај део пергаментна увек је савијен а кроз отворе је провучена украсна трака, јемственик, која је заливена у печатној кутији (Слика 1.а). Да би се овај део текста прочитао и фотографисао потребно је било извући украсну траку, што је у овом случају и био повод за рестаурацију и конзервацију пергаментне повеље, који је веома сложен посао. Повеља, предмет проучавања и рестаурације и конзервације, била је савијена, али без оригиналне кутије (Слика 1.б).

Данас, када су повеље део историје, није примерено њихово чување на овај начин. При сваком прегледу она мора да се отвара, а то представља оптерећење за пергамент, нарочито на дуплим превојима где прво долази до пуцања и оштећења

⁷ Издата је 21. 8. 1817 године. Власништво је Историјског архива Суботице. Чува се у Збирци повеља и диплома. Води се под сигнатуром ИАС,Ф.164,16.

⁸ Према плану Архива Војводине, установе заштите која обавља архивску делатност, од друге половине 2018. године ради се на реализацији пројекта *Српске привилегије*, чији је основни циљ штампања публикација са свеобухватним прегледом српских привилегија у време Краљевине Угарске и Хабзбуршке монархије. Пројекат је од националног значаја и подржали су га Влада Републике Србије, Покрајинска влада Аутономне Покрајине Војводине, Српска академија наука и уметности, Државни архив Србије и Српска православна црква. Издавач публикације ће бити Архив Војводине, у саиздаваштву са Издавачком установом Епархије бачке *Беседа*. Аутор публикације је Зоран Стевановић, виши архивист, а стручни редактор Весна Башић, архивски саветник. Зоран Стевановић, *Памћење дигиталне будућности српске привилегије - пројекат од националног значаја*, Археон, бр. 4, Нови Сад 2021.

Слика 1.а и 1.б

текста. Пре почетка рестаурације потребно је добро прегледати пергамент, тј. проценити да није пресушен⁹ или желатинизиран¹⁰. Такво стање није могуће поправити. Најпре се развије повеља, а затим се приступи извлачењу јемственика. С обзиром да је воштани печат био изломљен од непажљивог руковања то је утицало на лакше развезивање траке (Слика 2.а). Изломљени комади воска са остацима утиснутог печата оставе се на страну, а остатак воска се извади из дрвеног кућишта како би се ослободила трака. При развезивању је важно запамтити редослед проласка траке кроз отворе на пергаменту и дрвеној кутији за воштани печат. Када је врпца извучена, повеља се може отворити и почети са рестаурацијом. Развијањем повеље указао се скривени део текста.

Слика 2.

На предњој страни није било потребе за било каквом интервенцијом, док је задња страна захтевала чишћење од прашине које је изведено конзерваторском гумицом у праху. Исправљање набора од савијања захтева претходно пажљиво влажење¹¹ пергамента. Када се под руком осети да је довољно навлажен, односно еластичан, може се ставити под притисак да се набори исправе. После завршеног пресовања¹² потребно је дигитализовати повељу како бисмо у документацији имали све записе (Слика 3.а).

⁹ Пресушеност пергамента настаје његовим дуготрајним чувањем у простору у коме је релативна влажност испод 40% а температуре изнад 30°C. У наведеним условима, депонована влага у пергаменту испарава, па он губи еластичност и постаје крт са деформацијама на површини, као и по дужини и ширини листа.

¹⁰ Желатинизираност пергамента је трајна деформација проузрокована утицајем високе влажности и температуре које доводе до његовог преласка у желатин.

¹¹ Пергамент се влажи или у комори која се наменски прави за те потребе или између влажних облога које нису у директном физичком контакту са њим.

¹² Пресовање пергамента изводи се у две фазе. У првој, под благим притиском између панела, а затим у преси.

Следећи корак је провлачење украсне траке кроз отворе на повељи и дрвеној кутији за воштани печат. Рестаурација печата је веома захтеван поступак. Восак који је извађен из дрвене кутије стави се у порцеланску посуду за топљење, осим оних делова који имају утиснут печат царске канцеларије. Неопходно је постепено растапати восак са благим грејањем, мерити и визуелно пратити моменат преласка из чврстог стања у течну, тј. одредити тачку топљења, а затим додатно загрејати на температуру за 10°C вишу од тачке топљења и пажљиво улили у дрвену кутију (Слика 3.б).

Слике 3.а и 3.б

Делови воска са печатом пажљиво се утопе у изливени восак. На слици 4.а приказан је изглед печата пре рестаурације и конзервације, док је на слици 4.б приказан изглед након завршене рестаурације и конзервације.

Слике 4.а и 4.б

Рестаурирана развијена повеља сада заузима већи простор, те је у том облику треба чувати. Данас се кутије праве од специјалног бескиселинског картона намењене за чување повеља. Оне су тако израђене да приликом правилног руковања не може доћи до оштећења. Печат и пергамент су одвојени посебним преградама, а

дубина кутије не дозвољава да се они помере из лежишта (Слика 5).

У овој кутији повеља може да се излаже јер се тиме спречавају случајна оштећења. Такође, поред одговарајућих кутија за чување потребно је обезбедити и микро климатске услове за чување пергаментних повеља. Прописана температуре је 13-18°C, влажности ваздуха 50-60%. Поред тога, потребно је елиминисати директан утицај сунчеве светлости у депоу, редовно одржавати његову хигијену и настојати да се обезбеди централна клима са свим потребним филтерима за ваздух. Стална контрола стања пергамента неопходна је тим пре уколико нису испуњени наведени оптимални услови чувања.

РЕЗИМЕ

Повод за рестаурацију и конзервацију ове повеље било је откривање скривеног записа. Међутим, данас се у депоима већина повеља чува у савијеном облику, о чему је у тексту напоменуто какви су ризици таквог чувања. И када повеља није предмет изучавања потребно ју је развити, изравнати и сместити у одговарајућу кутију у којој може да се излаже, јер се тиме спречавају случајна оштећења.

ЛИТЕРАТУРА

- *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књиге 3, 4, 20, Београд 1965, 2017.
- Стевановић, Зоран. *Памћење дигиталне будућности српске привилегије – пројекат од националног значаја*, Археон, бр. 4, Нови Сад 2021.
- Трифуновић, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990.
- https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Пергамска_краљевина (приступљено 3. 9. 2023)

Слика 5

Georg JOVANOVIĆ

RESTORATION AND CONSERVATION OF THE PARCHMENT CHARTER FROM 1817

Summary

A motive for restoration and conservation of this charter was a discovery of a hidden inscription. However, most charters today are kept in the depots in folded form, and the risks of such safe-keeping are mentioned in the text. Even when a charter is not being studied it should be unfolded, flattened and put in an adequate box in which it can be exhibited because that prevents accidental damaging.